

ПОНЯТТЯ ТА ГАЛУЗЕВІ ОЗНАКИ САМОЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКАМИ СВОЇХ ТРУДОВИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ

Стаття посвячена дослідженню такої неюрисдикційної форми захисту трудових прав як самозахиста працівником своїх трудових прав. На основі аналізу спеціальної літератури, діючого законодавства і практики його застосування, міжнародних трудових стандартів і позитивного зарубіжного законодавчого досвіду запропоновано рекомендації по удосконаленню правового регулювання відносин в сфері захисту трудових прав і інтересів працівників.

The article is devoted to examination of the non-judicial form of defense of legal rights and interests of employees – self-defense by employees of their labour rights. On the basis of the analyzed special literature, legislation in force and practice of its application, international labour standards and positive legislative experience of foreign countries, specific proposals and recommendations on the improvement of legal regulation of relations on defense of labour rights of employees are provided.

Особа вступає у трудові правовідносини, набуває трудові права заради задоволення за їх допомогою своїх інтересів і потреб. Відбувається це шляхом здійснення уповноваженою особою дій, які складають зміст здобутих нею трудових прав. Повнота та реальність здійснення прав залежить від того, наскільки ефективним є їхній захист у випадку порушення. У зв'язку з чим необхідно гарантувати можливість захисту права у будь-якій передбаченій законом формі.

Однією з неюрисдикційних форм захисту трудових прав та інтересів працівників є самозахист.

Самозахист – це правове явище, притаманне різним галузям як публічного, так і приватного права. Найбільш широко самозахист застосовується у цивільному праві (наприклад, утримання речі, дострокове розірвання договору та ін.) і у кримінальному праві (необхідна оборона). Інститут самозахисту став предметом серйозних наукових досліджень, передусім, представниками науки цивільного права. Цей інститут передбачений законодавством інших країн.

Проблема самозахисту працівниками своїх трудових прав та інтересів ще не була предметом спеціального дослідження

у вітчизняній науці трудового права. Чинний КЗпП не містить спеціальних норм про право працівників на самозахист своїх трудових прав. Відповідні норми відсутні й у проекті Трудового кодексу України № 1108, який 4 грудня 2007 р. народні депутати Василь Хара, Олександр Стоян та Ярослав Сухий зареєстрували у Верховній Раді України 6-го скликання [1].

Метою даної статті є визначення поняття самозахисту трудових прав; визначення галузевих ознак самозахисту трудових прав та його відмінностей від інших форм захисту.

Правовою підставою здійснення самозахисту працівниками трудових прав є ст. 55 Конституції України. Відповідно до ч. 5 ст. 55 Конституції кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Із змісту даної конституційної норми можна зробити висновок, що Основним законом держави визнано невід'ємним право кожної людини захищати свої права власними діями за умови, що спосіб самозахисту не може бути використаний лише у випадку його заборони законом.

Доктринальна побудова правознавців дореволюційного періоду була заснована, головним чином, на правоположеннях зарубіжного законодавства (Саксонське цивільне уложення 1863 р., швейцарський Закон про зобов'язання 1881 р., Германське цивільне уложення 1896 р.), де інститут самозахисту був достатньо розвинутий, а також і римського цивільного права. Вже римське приватне право виділяло «самоправство», як початкову форму захисту прав [2, 13], і державний захист прав. «Тільки поступово від самоправства здійснюється перехід до захисту прав за допомогою органів держави як організованого апарату пануючого класу» [3, 51-55].

Чинне цивільне законодавство Російської імперії не знало поняття самозахист та містило лише деякі поодинокі норми, що передбачали ситуації, які можна характеризувати як приклади правомірного самозахисту [4, 143].

Самозахист згадується вже у першому в історії російської цивільстики фундаментальному курсі російського цивільного права, виданого на підставі лекцій професора Д. І. Мейера.

Д. І. Мейер говорив про самозахист як про такий різновид захисту прав, при якому він здійснюється самим його володарем, на відміну від судового захисту, який здійснюється «органами влади державної» [5, 301]. За Д. І. Мейером, самозахист допускається «за винятком, коли допомога з боку держави може з'явитися надто пізно».

Професор В. І. Сінайський, як й інші його сучасники, перш за все зазначав, що «позасудовий захист, як захист силами приватної особи, є виключенням із правил про захист державною владою» [6, 131]. Крім аналізу правових інститутів, в яких виражається позасудовий захист прав, вчений порушував питання про доцільність допущення цивільним законодавством можливості позасудового захисту прав, висловлюючи деякі побоювання з цього приводу. Відносно включення до проекту російського Цивільного уложення норм про самозахист слідом за Германським цивільним уложенням (розділ 6 Книги 1) В. І. Сінайський писав: «Не слід, однак, упускати із уваги культурності суспільства, висоти його правосвідомості, глибини правового почуття те, що позасудовий захист у недостатньо сприятливих умовах погрожує порушенням найвищого блага – соціального миру» [7, 132]. В іншому виданні свого підручника вченим підкреслюється, що принципово широке застосування позасудового захисту бажано, при тієї, однак, неодмінній умові, щоб таким самозахистом не порушувався соціальний мир, для охорони якого створений судовий захист. Чим культурніше середовище, тим більш широким повинен бути позасудовий захист [8, 184].

Ю. С. Гамбаров відзначав, що захист представлений більш за все судовим захистом, який здійснюється у формах цивільного процесу. «Але, – далі вчений пише, – незалежно від судового захисту ми зустрічаємося у сучасному праві і з багатьма формами самоуправства як «самозахистом» прав» [9, 400].

Таким чином, практично всі правознавці дореволюційного періоду відмічали виключний характер самозахисту прав, який допускався лише у випадках, «коли допомога з боку держави може з'явитися надто пізно».

Термін «самозахист» зустрічався у радянській юридичній науковій і навчальній літературі і розглядався, переважно, як «своєрідний спосіб захисту прав».

В. П. Воложанін [10, 4], О. С. Юффе [11, 318-319] відзначали, що захист уповноваженою особою своїх прав власними діями допускається як виключення, як здійснення права на захист у виключному порядку, який розрахований на таку надзвичайну ситуацію, коли в особливих умовах відбувається посягання на права людини. Цивільне законодавство, як зазначила М. С. Корабльова, дало вичерпний перелік випадків, коли особа мала можливість здійснювати захист прав власними діями, в тому числі й у договірних

відносінах (і за угодою сторін мова могла йти лише про способи самозахисту, передбачені законом), іноді передбачалась диспозитивність у застосуванні самозахисту. Проголошувався принцип здійснення захисту тільки у встановленому порядку, тобто юрисдикційним органом. Самостійні дії громадян допускалися у суворо обмежених законом випадках, не заохочувалися, а частіше переслідувалися, як говорили – «ініціатива карається» [12, 95-96].

Такі вчені, як В. П. Грібанов [13, 108], О. С. Шевченко [14, 31], В. О. Тархов [15, 109] та деякі інші відзначали, що право на захист може здійснюватися або безпосередніми діями самої уповноваженої особи, або через компетентні державні органи чи громадські органи. Т. Є. Абова [16, 102-108] та Ю. К. Толстой [17, 243] дотримувалися аналогічної позиції.

Для визначення поняття «самозахист трудових прав» доцільно проаналізувати наступні точки зору, висловлені в юридичній літературі.

В. П. Грібанов під самозахистом розумів здійснення уповноваженою особою дозволених законом дій фактичного порядку, спрямованих на охорону його особистості або майнових прав та інтересів [18, 168].

На думку І. Я. Дюрягіна, самозахист – це застосування самою уповноваженою особою передбачених законом заходів для захисту своїх прав чи законних інтересів від посягання [19, 91].

Ю. Г. Басін та О. Г. Діденко під самозахистом розуміють дозволені законом односторонні дії зацікавленої особи, спрямовані на забезпечення недоторканності права та ліквідацію наслідків його порушення [20, 9].

В. О. Белов визначає самозахист як фактичні або юридичні дії уповноваженої особи, спрямовані на припинення триваючого та дійсного правопорушення і (чи) зменшення його шкідливих наслідків, відповідних правопорушенню та мінімально необхідних для досягнення поставленої мети [21, 407].

На думку Г. О. Сverdлика та Є. Л. Страунінга, під самозахистом слід розуміти дозволені законом чи договором дії уповноваженої особи, спрямовані на забезпечення недоторканності права, припинення порушення та ліквідацію його наслідків [22, 35].

М. С. Корабльова під самозахистом розуміє форму захисту прав, способи якої представляють собою самостійні дії, що не суперечать закону, які здійснюються з метою найбільш оперативного припинення правопорушення, забезпечення поновлення

порушених прав та компенсації втрат без застосування примусової сили держави в особі його органів [23, 115].

Ю. К. Осіпов відносить до самозахисту дії самої уповноваженої особи, спрямовані на вживання конкретних заходів до осіб, які порушили його інтереси, а також інтереси інших осіб, суспільства та держави [24, 92].

Г. Я. Стоякін визначає самозахист як передбачені законом односторонні дії юридичного або фактичного характеру, які застосовуються уповноваженим на їх здійснення суб'єктом і спрямовані на припинення порушення [25, 7].

В. І. Міронов визначає самозахист як дії (бездіяльність), які здійснюються стороною трудового договору, з метою усунення скоєних іншою стороною цього договору порушень з використанням форм (способів), які не суперечать законодавству [26, 1089].

Ч. Азімов під самозахистом розуміє дії фізичних чи юридичних осіб, спрямовані на охорону прав і охоронюваних законом інтересів, які вчинюються ними самостійно без звернення за допомогою до державних та інших уповноважених органів [27, 135].

В. Бурак під самозахистом розуміє застосування засобів протидії з метою захисту свого права від порушень і протиправних посягань, які не заборонені законом та не суперечать загальноприйнятим у суспільстві нормам поведінки [28, 22].

Між цими визначеннями поняття самозахисту є певні відмінності, які свідчать про відсутність у юридичній літературі єдності думок щодо правової природи інституту самозахисту.

Наприклад, із змісту фрази «повинні бути передбачені законом чи договором» випливає, що можливість застосування самозахисту уповноваженою особою, не передбаченого законом чи договором, буде вважатися незаконною. А із фрази «дозволені законом чи договором дії» випливає, що дозволяється застосування таких способів самозахисту у випадках, передбачених законом чи договором, але й у випадках, безпосередньо ними не заборонених (і це відповідає ч. 5 ст. 55 Конституції України).

Також по-різному розкривається і мета самозахисту. За визначенням Г. Я. Стоякіна метою самозахисту є тільки припинення порушення, але часто за допомогою застосування способів самозахисту переслідується така мета, як забезпечення недоторканності права чи ліквідація наслідків порушення, що відзначають Г. О. Сverdлик та Є. Л. Страунінг. І, навпаки, Ю. Г. Басін не враховує, що способи самозахисту можуть переслідувати і таку мету, як припинення порушення.

У нових кодексах деяких пострадянських держав містяться норми про самозахист працівниками своїх трудових прав. Так, відповідно до ст. 352 Трудового кодексу Російської Федерації (з урахуванням суттєвих змін, внесених Федеральним законом РФ від 30.06.2006 № 90-ФЗ) [29], самозахист працівниками трудових прав називається першим серед основних способів захисту трудових прав та свобод. Кодекс закріплює форми самозахисту та обов'язок роботодавця не перешкоджати працівникам у здійсненні самозахисту. Відповідно до ст. 379 ТК РФ з метою самозахисту трудових прав працівник, повідомивши роботодавця або свого безпосереднього керівника чи іншого представника роботодавця у письмовій формі, може відмовитись від виконання роботи, не передбаченої трудовим договором, а також відмовитись від виконання роботи, яка безпосередньо загрожує його життю і здоров'ю, за виключенням випадків, передбачених цим Кодексом та іншими федеральними законами. На час відмови від зазначеної роботи за працівником зберігаються усі права, передбачені трудовим законодавством та іншими актами, які містять норми трудового права.

Російський законодавець відносить самозахист до способів захисту трудових прав та інтересів, при якій допускається така форма самозахисту працівників як відмова від виконання трудових обов'язків, у випадках, передбачених ч. 2 ст. 379 ТК РФ. Але такий підхід видається нечітким та суперечливим.

На нашу думку, самозахист як неюрисдикційна форма захисту являє собою діяльність самого працівника із захисту трудових прав та інтересів, що здійснюється із застосуванням відповідних цій формі способів захисту, не заборонених законом, з метою припинення порушення права, поновлення порушених прав та відшкодування заподіяної шкоди без звернення до компетентних органів.

Неюрисдикційна форма захисту на відміну від юрисдикційної форми, яка є діяльністю уповноважених державою органів із захисту порушених прав чи оспорюваних суб'єктивних прав, охоплює собою дії працівників із захисту трудових прав і законних інтересів, які здійснюються ними самостійно, не звертаючись за допомогою до державних та інших компетентних органів (органів з розгляду індивідуальних трудових спорів, органів з нагляду і контролю за додержанням законодавства про працю).

Самозахист трудових прав відрізняється від інших юрисдикційних форм захисту, таких як державний нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю та судовий захист

трудо­вих прав пра­цівників, тим, що за­сто­су­ван­ня за­зна­че­них форм за­хи­сту за­в­жди пов'язано з по­я­вою нових суб'єктів трудо­вого пра­ва, які ма­ють пов­но­ва­жен­ня із усунен­ня скоєних пра­во­пору­шень. Так, при ви­рі­шен­ні ін­ди­ві­ду­аль­них трудо­вих спорів су­дом приймається рі­шен­ня, яке на­брало за­кон­ної си­ли, обов'яз­кове для ви­ко­нан­ня учас­ни­ками трудо­вих пра­во­від­носин. Ор­гани дер­жав­ного на­гля­ду і кон­тро­лю за до­дер­жан­ням за­ко­но­дав­ства про пра­цю упо­вно­ва­жені прийма­ти обов'яз­кові для ви­ко­нан­ня при­пи­си. Нор­ми трудо­вого пра­ва ре­алі­зують­ся за пра­ви­лами цивільного про­це­су. У ч. 1 ст. 15 ЦПК Ук­раїни [30, Ст. 11] перед­ба­чається роз­гляд су­да­ми в по­ря­дку цивільного су­до­чин­ства справ про за­хист пору­ше­них, не­ви­зна­них або ос­по­рю­ва­них пра­в, сво­бод чи ін­те­ресів, що ви­ни­кають із цивільних, жи­т­ло­вих, зе­мель­них, сі­мей­них, трудо­вих пра­во­від­носин, а та­кож з ін­ших пра­во­від­носин, крім ви­пад­ків, коли роз­гляд та­ких справ про­ва­ди­ться за пра­ви­лами ін­шого су­до­чин­ства.

Осо­ба­ми, які ма­ють пра­во скориста­ти­ся пра­вом на са­мо­за­хист трудо­вих прав, є та­кі суб'єкти трудо­вого пра­ва як пра­ців­ники та ро­бо­то­дав­ці, які пере­бу­ва­ють у трудо­вих пра­во­від­но­си­нах. До то­го ж пра­ців­ник не може до­ру­чити здій­снен­ня са­мо­за­хи­сту пред­став­ни­кам, на­при­клад, про­фе­сій­ним спіл­кам.

Характерними галу­зе­ви­ми озна­ка­ми са­мо­за­хи­сту трудо­вих прав є:

- 1) са­мо­за­хист здій­снюється, коли пору­шен­ня суб'єктивних трудо­вих прав вже тра­пи­лось чи про­дов­жується;
- 2) са­мо­за­хист здій­снюється си­ла­ми са­мої упо­вно­ва­женої осо­би (по­тер­пілого – суб'єкта, пра­ва яко­го пору­шені, у даному ви­пад­ку – пра­ців­ника);
- 3) участь у здій­снен­ні са­мо­за­хи­сту трудо­вих прав беруть ви­к­лючно сто­ро­ни трудо­вого до­го­во­ру;
- 4) са­мо­за­хист здій­снюється у формі дії (без­діяль­ності);
- 5) по­відом­лен­ня сто­ро­ні трудо­вого до­го­во­ру про дійсне чи мо­жли­ве пору­шен­ня трудо­вих прав, яке нею було до­пу­щено;
- 6) мо­жли­вість захи­щати свої трудо­ві пра­ва та сво­боди не за­бо­роненими за­ко­ном спо­со­ба­ми са­мо­за­хи­сту;
- 7) ме­тою за­сто­су­ван­ня спо­со­бів са­мо­за­хи­сту є за­без­печен­ня не­до­тор­кан­ності пра­ва, при­пинен­ня пору­шен­ня та лік­ві­дація його на­слід­ків;
- 8) мо­жли­вість по­да­ль­шого ос­кар­жен­ня дій осо­би, яка са­мо­стійно захи­щає своє трудо­ве пра­во.

Отже, самозахист трудових прав – це форма їх захисту, що допускається тоді, коли працівник має можливість правомірного впливу на роботодавця, не звертаючись за допомогою до судових чи інших компетентних органів. Самозахист трудових прав слід вважати неюрисдикційною формою їх захисту.

Реформування трудового законодавства та комплексне вирішення проблем правового регулювання трудових відносин викликає необхідність прийняття нового Трудового кодексу України.

У новому Трудовому кодексі повинен знайти відображення інститут самозахисту у трудовому праві України. В ньому з урахуванням зарубіжного досвіду та положень міжнародних актів, необхідно закріпити норму, яка б передбачала можливість правомірного захисту трудових прав власними діями працівника. Крім того, необхідно легально визначити поняття «самозахист працівником своїх трудових прав», закріпити перелік способів самозахисту, який не можна окреслити як вичерпний, тому що з подальшим розвитком трудового законодавства у ньому знайдуть відображення й інші способи самозахисту, а також критерії правомірності дій щодо їх застосування. Це надасть можливість розглядати право на самозахист не як декларацію, а як реальне право.

Література:

1. Трудовий кодекс України: Проект у редакції від 04.12.2007 // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=30947
2. Троценко Т. Самозащита как способ защиты гражданских прав // Закон и право. – 2000. – № 5. – С. 13-15.
3. Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблема обмежування (загальнотеоретичні аспекти). – Л.: «Астрон», 2001. – 108 с.
4. Новак Д. В. Институт самозащиты в гражданском праве России досоветского периода // Журнал российского права. – 2003. – № 2. – С. 143-152.
5. Мейер Д. И. Русское гражданское право: В 2 ч. по исправленному и дополненному 8-му изд. 1902. Изд. 2-е, испр. – М.: Статут, 1997. – 455 с.
6. Синайский В. И. Русское гражданское право: Вып. 1. Общая часть. Вещное право. Авторское право. Издание 2-е, испр. и доп. – Киев: Типо-Литография «Прогресс», 1917. – 256 с.
7. Там само.

8. Синайский В. И. Русское гражданское право. – М.: Статут, 2002. – 638 с.
9. Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Т. 1. Часть общая. – Спб., 1911. – 780с.
10. Воложанин В. П. Основные проблемы защиты гражданских прав в несудебном порядке: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.712. – Свердловск, 1975. – 32 с.
11. Иоффе О. С. Советское гражданское право. – М.: Юрид. лит., 1967. – 218 с.
12. Кораблева М. С. Защита гражданских прав: новые аспекты / Актуальные вопросы гражданского права /Под ред. М. М. Брагинского. Исследовательский центр частного права. Российская школа частного права. – М.: Статут, 1998. – С. 76-108.
13. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. – 2-е изд., стереотип. – М.: Статут, 2001. – 411 с.
14. Шевченко А. С. Охранительные правоотношения в механизме защиты субъективных гражданских прав // Механизмы защиты субъективных прав граждан: Сб. науч. тр. – Ярославль: Тип. Ярославск. политех. ин-та, 1990. – С. 27-36.
15. Тархов В. А. Советское гражданское право. Ч. 1. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1978. – 230 с.
16. Абова Т. Е. Охрана хозяйственных прав предприятий. – М.: Юрид. лит., 1975. – 216 с.
17. Толстой Ю. К. Защита гражданских прав // Гражданское право: Учебник. Ч. 1. Изд. 3-е, перераб. и доп. /Под. ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – М.: ТЕИС, 1996. – 414с.
18. Грибанов В. П. Пределы осуществления и защиты гражданских прав. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 284 с.
19. Дюрягин И. Я. Гражданин и закон. 2-е изд., изм. и доп. – М.: Юридическая литература, 1991. – 367 с.
20. Басин Ю. Г., Диденко А. Г. Защита субъективных гражданских прав // Юридические науки. – Вып. 1. – Алма – Ата, 1971.
21. Уелов В. А. Гражданское право: Общая и Особенная части: Учебник. – М.: АО «Центр ЮрИнфор», 2003. – 960 с.
22. Свердлов Г. А., Страуниг Э. Л. Понятие и юридическая природа самозащиты гражданских прав // Государство и право. – 1998. – № 5. – С. 17-24.
23. Кораблева М. С. Институт защиты в гражданских кодексах стран СНГ (сравнительный аспект) // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. – 2002. – № 6. – С. 107-116.
24. Осипов Ю. К. Подведомственность юридических дел. – Свердловск, 1973. – 123с.

25. Стоякин Г. Я. Меры защиты в советском гражданском праве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Свердловск, 1973. – 22 с.
26. Миронов В. И. Трудовое право России. Учебник. – М.: ООО «Журнал «Управление персоналом», 2005. – 1152 с.
27. Азімов Ч. Здійснення самозахисту в цивільному праві // Вісник Академії правових наук України. – 2002. – № 25. – С. 135-141.
28. Бурак В. Поняття та види правових форм захисту трудових прав і законних інтересів працівників // Проблеми правового забезпечення праці та соціального захисту населення України в сучасних умовах: Збірник матеріалів круглого столу / За ред. канд. юрид. наук, доц. Л. П. Шумної. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські обереги», 2006. – С. 20-24.
29. Трудовой кодекс Российской Федерации // <http://www.consultant.ru/popular/tkrf/>
30. Цивільний процесуальний кодекс України. Затверджено Законом України № 1618-IV від 18.03.2004 р. // Офіційний вісник України. – 2004. – № 16.

Кулініч О. О., ОНЮА

ПРАВОВА ОХОРОНА КОНФІДЕНЦІЙНОЇ ІНФОРМАЦІЇ В СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Статья посвящена исследованию вопроса о составе и объеме конфиденциальной информации в сфере хозяйственной деятельности, требования и ограничения относительно отнесения информации к конфиденциальной. Рассматриваются термины «информация с ограниченным доступом», «конфиденциальность». Проводится разграничение сведений, принадлежащих к секретной и конфиденциальной информации. Предлагается разделение конфиденциальной информации в сфере хозяйственной деятельности на три сектора: деловая информация субъекта ведения хозяйства; информация, которая касается непосредственно фактических данных о субъекте ведения хозяйства; ноу-хау – так называемые секреты производства.

The article is devoted to research of question about composition and volume of confidential information in the sphere of economic activity, requirement and limitation in relation to attributing of information to confidential one. Opens up terms "information with the limited access", "confidentiality". Differentiation of information which belong to secret and to confidential information is